

TERMIZ SHAHRI SHAROITIDA O’RGANILAYOTGAN SOXTA AKATSIYANING BIOLOGIYASI

Egamberdiyeva Shohistaxon Suyunovna

Toshkent Tibbiyot akademiyasi Termiz Filiali assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Termiz shaxri sharoitida o’stirilayotgan Soxta akatsiya (*Robinia pseudoacacia* L) ning bioekologik xususiyatlari hamda ular ustida olib borilayotgan ilmiy tadqiqot ishlari olingan natijalar asosida yoritilgan. Olingan natijalar asosida xulosalar keltirilgan.

Kalit so’zlar: *Robinia pseudoacacia* L, ebraktoz, shingil to’pgul, acropetal, mellitofilya, gul.

Abstract: This article describes the bioecological characteristics of the false acacia (*Robinia pseudoacacia* L) grown in the conditions of the city of Termiz and the results of scientific research conducted on them. Conclusions are presented based on the obtained results.

Key words: *Robinia pseudoacacia* L, ebractos, shingle flower, acropetal, mellitophylla, flower.

O‘zbekiston florasi o‘zining o‘simliklar bioxilma-xilligi va shifobaxsh o‘simliklarga boyligi bilan ajralib turadi. Insoniyat hayoti o‘simliklar dunyosi bilan uzviy bog‘langan. Chunki, ular inson faoliyatida turli xil vazifalarni (oziq-ovqat, dorivor, qurilish va b.q.) bajargan va texnik xom ashyo manbai bo‘lib xizmat qilgan.

2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida “...o‘rmon fondi yerlarida dorivor o‘simliklar plantatsiyalari maydonlarini 4984 gektarga yetkazish” vazifalari belgilab berilgan. Ushbu vazifadan kelib chiqqan holda jumladan, respublikamizning arid hududlarida dorivor o‘simliklarni introduksiya qilish, introduksiya sharoitida ularni o‘sishi va rivojlanishini, tarkibini o‘rganish va ko‘paytirishning ilmiy asoslangan texnologiyasini ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Bunday o‘simliklar qatoriga kiruvchi Soxta akatsiya (lot. *Robinia pseudoacacia*) - tez o‘sadigan o‘rmon hosil qiluvchi qurg‘oqchilikka chidamli daraxt, burchoqdoshlar oilasining Robiniya turkumiga mansub (*Fabaceae*). Soxta akatsiyaning vatani Shimoliy Amerika. Iqlimi mo‘tadil bo‘lgan ko‘plab mintaqalarida iqlimlashtirilgan. Tur ham manzarali o‘simlik sifatida, shu bilan birga qumlarni mustahkamlash va shamollardan ximoya sifatida ekiladi. Hozirgi vaqtda Soxta akatsiya tabiiy tarqalishdan tashqari Janubiy Amerika, Yevropa (Vengriya, Ruminiya, sobiq Ittifoq mamlakatlari va boshqalar), Markaziy Osiyo, Afrika (Falastin, Janubiy Afrika va boshqalar)da ham keng tarqalgan., Avstraliya (Kulygin, 1986) kabi davlatlarda ham

keng tarqalgan. Akatsiyaning keng tarqalishiga uning iqtisodiy qiymati va ko'payish qulayligi yordam berdi. Dengiz satxidan 1350 m balandlikkacha bo'lgan hududlarda o'sadi Soxta akatsiyadan boshqa maqsadlarda ham foydalanish mumkin, masalan, asalidan sharob, yog'ochi duradgorlikda ishlatiladi.

Fiziologik jihatdan muhitga moslanish xususiyatlari ham qadrlanadi, ekspluatatsiyalar va qumli yoki eroziyaga uchragan tuproqlarni qayta tiklash va mustahkamlash xususiyatiga ega.

Gullari kapalaksimon, ikki jinsli, zigomorf, shingilsimon to'pgullarda o'rnashgan. Gulkosachabargi 5 ta, qo'shilib o'sgan, Gulkosachabarglari yashil rangda, gulkosachabarglari to'kilmaydi va meva pishgungacha saqlanadi. Gultojbarglari ham 5 tadan. Ustki yirik gultojibargga elkan, ikkita yonidagisiga qanotcha, ikkita ostkisiga qayiqcha deyiladi. Gultojbarglarining rangi oq randa, to'kiluvchan, uzunligi 1,5- 2 sm, eni 1 sm. Soxta akatsiya mart oyining oxirlarida - aprel oyining boshlarida juda chiroyli bo'lib gullaydi. Changchisi 10 ta, 9 tasi qo'shilib o'sgan, bittasi erkin o'rnashgan, changchi iplari oq changdonlari och sariq rangda. Urug'chisi bitta och yashil yoki sarg'ish rangda bo'lib, atrofi qo'shilib o'sgan changchilari bilan o'ralgan. Tugunchasi ustki. Gul formulasi: $Ca(5\ C_{ol}+2+(2)\ A(9)+1\ G$. Gullar oq, xushbo'y, to'pgulining uzunligi 15-20 sm gacha cho'zilgan, gullari besh tishli gulkosasiga va kapalaksimon gulbandiga ega. To'pguli **yalang'och yoki ebraktoz, botrik yoki shingil to'pgul**, ular **monopodial** shoxlanadi, to'pgulda gullarning ochilishi **acropetal** yani pastdan yuqoriga qarab ochiladi. Chetdan changlanish –ksenogamiya. Soxta akatsiya gullari **mellitofilya** (qo'sh qanotlilar yordamida) usulida changlanadi.

Meva 5-12 sm uzunlikdagi jigarrang, tekis, chiziqsimon cho'zinchoq po'stloqli. Meva fasol, cho'zilgan, uzunligi 6 sm gacha, tekis, to'q jigarrang rangga ega. Ularning har birida oltidan sakkiztagacha urug'lar bo'ladi. Sentabr oyining oxiriga kelib pishadi. Mevasi ko'p urug'li yassi dukkak. Urug'lari qora rangda, yaltiroq, 1000 ta urug'ining og'irligi 20-25 g keladi. Urug'lari qattiq qobiqqa ega, shu sababli ularni ekishdan avval qaynoq suvda ivitish muhim agrotexnik tadbirlardan biri hisoblanadi. Mevasiping eti mazali, tarkibida fitonsid moddasi bor.

Dukkagingichida loviyasimon urug' bo'ladi. Urugi endospermasiz. Po'sti juda qalin va qattiq bo'lib, urug'ning tez unib chiqishiga to'sqinlik qiladi. Shuning uchun urugini sepishdan oldin suvda ivitib. po'sti zararlantiriladi. U shundagina unib chiqadi. Akasiya urug'lari oqsillarga boy, 12% gacha yog'ni o'z ichiga oladi va qahva o'rnini bosuvchi moddalarni tayyorlash uchun ishlatiladi. Soxta akatsiya yorug'sevar o'simlik bo'lib, ochilgan gullari kunduzi ham, kechasi ham ochilib turadigan gullar toifasiga kiradi. Gullari 3-4 kun davomida gullab turadi. Tanasidagi tinim holatidagi kurtaklardan bo'yi 15-20 mm ga etadigan tikanlar o'sib chiqadi, ular shoxlanib ketadi va tananing hamma qismini qoplaydi, ularda barg va gullar rivojlanishi mumkin. Ayrim turlarda tikan mutlaqo bo'lmaydi. Soxta akatsiya chetdan changlanadi. Bundan

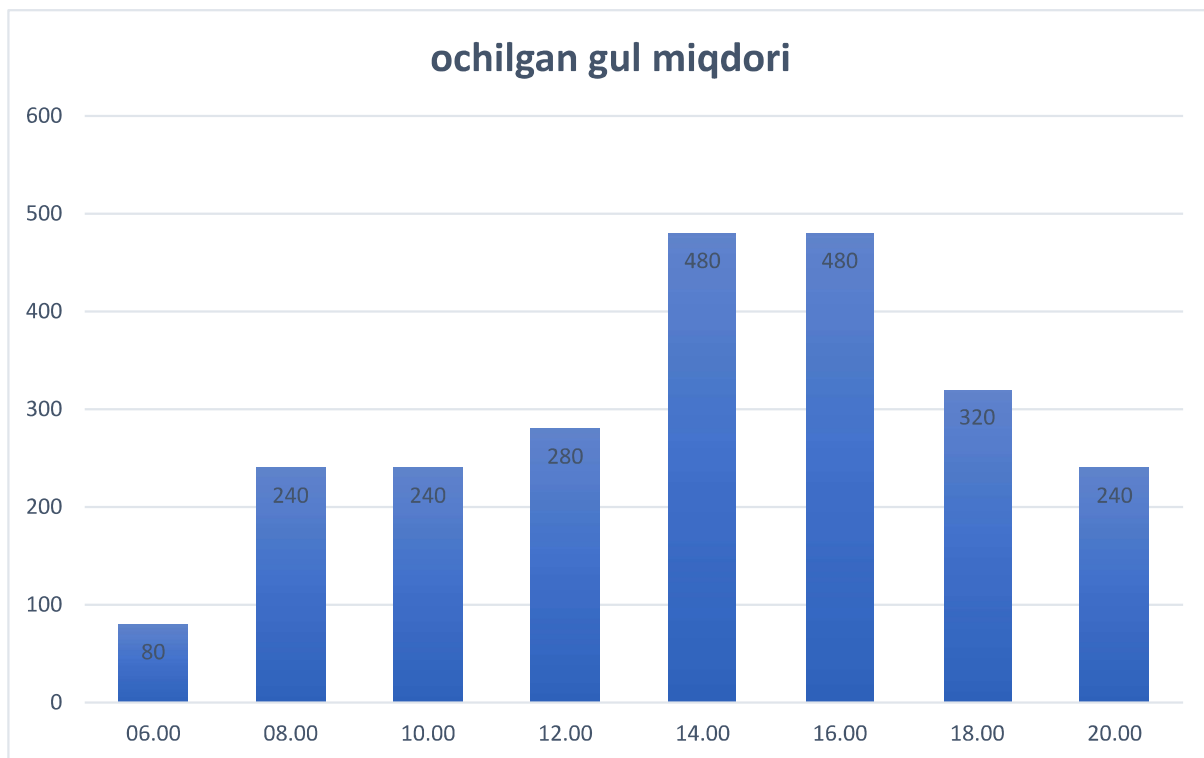
tashqari, uning tikanli tikansiz tuplari birga o’sadi. Shuning uchun tikansiz tuplaridan yig’ib olingan urug’lardan o’sib chiqqan o’simliklarning ba’zilarida, odatda, uchinchi yili tikan paydo bo’ladi. Soxta akatsiya issiqqa, yorug’likka talabchan bo’lib, hayotining dastlabki davrlarida tez o’sadi, 10-12 yoshidan boshlab o’sish tezligi pasayib ketadi va hosilga kiradi. Yaxshi aeratsiyaga ega engil tuproqlarni ma’qul ko’radi, tuproq zichlashuvidan zarar ko’radi. Soxta akatsiya daraxti qimmatli o’rmon meliorativ daraxt sifatida selektsiya ob’ekti bo’lib xizmat qilgan, uning shimoliy hududlarda o’sishga moslashgan sovuqqa bardoshli shakllari yaratilgan. Akatsiya turli xil dekorativ shakllar bilan ajralib turadi, ular shoxlarining shaklida farqlanadi: piramidali (f. Stricta), soyabonsimon (f. Umbraculifera) va boshqalar; gullarning rangi va gullash tabiati bo’yicha: oq pushti (f. Decaisheana) va sariq ranglarda bo’lishi mumkin (f. semperflorens); barglarning shakli va rangiga ko’ra: unifolia (f. unifolia), oltin (f. aurea), ajratilgan (f. dissecta) va boshqalar, shuningdek, tikonli va tikanlarsiz shakllari ham uchraydi. (f. inermis).

Tajriba natijalari.

Soxta akatsiya yorug’savar o’simlik bo’lib, ochilgan gullari kunduzi ham, kechasi ham ochilib turadigan gullar toifasiga kiradi. Gullari 3 kun davomida gullab turadi. Soxta akatsiya g’unchalari hosil bo’lgan vaqtda juda mayda (0,1-0,2 mm) bo’lib, 5-6 kun ichida 1-1,2 sm gacha kattalashadi. Shu bilan birgalikda kosachabarglar g’unchadan to meva pishish vaqtigacha yashil rangini saqlab turadi. O’simlik gullari hashorotlar asosan asalarilar yordamida changlanadi. Tongi soat 08.00 dan 09.00 gacha o’simlik gullari atrofida hashorotlar uchratmadik. Soat 09.00 dan so’ng asosan arilar (blastofaga pashshasi) soxta akatsiya gullariga qo’nganini kuzatdik.

O’simlik gullarining ochilishi sekin astalik bilan kechadigan jarayon hisoblanadi. Ertasi kuni ochiladigan gul g’unchalar hajmi ancha kattalashib, o’simlikning kosacha va tojibarglari to’liq shakllanadi, ularning uzunligi 1,5-2 sm ga etadi shundan so’ng gullarning ochilishi kuzatildi. *Soxta akatsiya* yorug’savar o’simlik hisoblanadi, ochilgan gullari kunduzi ham, kechasi ham ochilib turadi. Soxta akatsiya gullari mellitofilya (qo’sh qanotlilar yordamida) usulida changlanadi. O’simlikning ikkinchi yili gullagan vaqtda (2023) sutkalik gullash dinamikasi gullashning boshlanishida va yalpi gullaganda o’rganildi. Soxta akatsiya **gullashining boshlanishida** (15.03) o’simlikning yuqorigi qismida joylashgan to’pgullarda gul ochilib boshladi. Yon navdalarda joylashgan topgullari ertalab soat 7-8 da havo harorati 10-11⁰C, havoning nisbiy namligi 61 % bo’lganida 1 dona to’pgulda 1 ta guli ochildi. Soat 10-13 larda esa o’simliklarda 3 ta gul ochilishi kuzatildi. Soat 14 va 15 larda havo harorati 22-24⁰C, havo namligi 28% 8 tadan guli ochildi. Soat 16-18 da o’simlikda gul ochilishi qayd qilinmadi. Shunday qilib, 1 kun davomida 1 dona to’pgulda 12 dona gulning ochilishi kuzatildi.

Bu jarayonni **yalpi gullash davrida** (24.03) kuzatilganda, quyosh sharoitidagi o‘simliklarda quyidagicha bo‘ldi: ertalab soat 6da havo harorati 12°C , havoning nisbiy namligi 62% bo‘lganda o‘simlikning 1 ta topgulida 1 ta gul ochildi. Soat 9 - 12 larda o‘simlik topgulida 4-5 dona gul ochilgani kuzatildi. Soat 12 dan 16 gacha har ikki soatda 6 ta dan gullar ochilib, ushbu vaqtda ekologik omillarning ko‘rsatkichlari quyidagicha: havoning harorati 12-16 da $23-25^{\circ}\text{C}$, nisbiy namligi 27-28%. Soat 16 - 20 larda o‘simlikda 5-6 dona gul ochilganligi kuzatildi. O‘simlikning yalpi gullash davrida 1 kunda jami ochilgan gullar soni 2400-2500 ta ni tashkil etdi. Kuzatishlar natijasida bitta akatsiya daraxtida gular soni 1913 tadan 15559 tagacha yetkanini kuzatildi.

1-rasm. Soxta akatsiyaning sutkalik gullash dinamikasi

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Karshiboev X K Antekologiya maxsus kursidan ukuv-metodik majmua (ukuv kullanma). Guliston, 2008 84 bet.
2. Кайимов А Д., Бердиев Э.Т. Дендрология (дарслик) Т.: «Чулпон», 2012. - 336б.
3. «Зеленая инфраструктура городской среды: современное состояние и перспективы развития» Сборник статей III международной научно-практической конференции Воронеж, Россия 4-5 сентября 2019 г [39-67]
4. Adriana Mihaela Chirilă Băbău, Valer Micle Sustainable Ecological Restoration of Sterile Dumps Using *Robinia pseudoacacia* 2021